

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ У ДОСУДОВОМУ РОЗСЛІДУВАННІ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ

INTERNATIONAL STANDARDS FOR ENSURING HUMAN RIGHTS IN PRE-TRIAL INVESTIGATION IN THE CRIMINAL PROCEDURAL LEGISLATION OF UKRAINE

Кузьмінський О.О., к.ю.н.,
старший викладач кафедри інтелектуальної власності та цивільно-правових дисциплін
Черкаський національний університет імені Богдан Хмельницького

В статті порівнюються положення кримінального процесуального законодавства та інших нормативно-правових актів України, що забезпечують здійснення кримінального провадження, із міжнародними стандартами у сфері забезпечення прав людини. Орієнтація на міжнародне законодавство, впровадження світових стандартів у кримінальне провадження набувають в сучасних умовах євроінтеграційних процесів та універсализації законодавства особливого значення. Метою даного дослідження було встановлення відповідності норм чинного кримінального процесуального законодавства України загальноприйнятим міжнародним стандартам у сфері забезпечення прав людини у досудовому розслідуванні. В юриспруденції міжнародні стандарти розуміються як загальновизнані більшістю держав обов'язкові мінімальні вимоги, правила поведінки у сфері забезпечення прав, свобод і законних інтересів, які закріплені на рівні міжнародного законодавства і впроваджуються у національне законодавство країн-учасниць. Втілюються такі стандарти через принципи (керівні засади), закріплені у нормах КПК та деяких інших нормативно-правових актах. До міжнародних стандартів забезпечення прав людини у досудовому розслідуванні належать: законність, право рівності людей перед законом та рівного законного захисту, заборона на застосування катувань, жорстокості та нелюдського чи принижуючого поводження чи покарання, право на повідомлення про причини затримання і обвинувачення, право на повідомлення про свої права, право на свободу та особисту недоторканність, право на професійну правничу (юридичну) допомогу, право на розумні строки, право на тримання під вартою в місці, визначеному законом, право на повагу до особистого та сімейного життя, право на власність. На законодавчому рівні в Україні у достатньо повному обсязі реалізовані міжнародні стандарти забезпечення прав людини у засадах (принципах) кримінального процесу, а також у деяких інших нормативно-правових актах. Ці стандарти реалізуються не лише у певних законних обмеженнях та заборонах особистого, майнового чи іншого характеру, але і у наданні низки законних прав. Натомість кількість рішень ЄСПЛ, що були ухвалені у справах проти України свідчить про недосконалість механізму практичної реалізації цих принципів і втілення міжнародних стандартів на стадії досудового розслідування у кримінальному провадженні. Дане дослідження покликане зосередити увагу науковців і практиків на підвищенні ефективності їх застосування в Україні.

Ключові слова: міжнародні стандарти, досудове розслідування, кримінальне провадження, принципи кримінального провадження, засади кримінального провадження, загальноправові принципи, процесуальні принципи, права людини, рішення ЄСПЛ, порушення прав людини, учасники кримінального провадження.

The article compares the provisions of the criminal procedural legislation and other regulatory legal acts of Ukraine, which ensure the implementation of criminal proceedings, with international standards in the field of ensuring human rights. Orientation to international legislation, implementation of world standards in criminal proceedings acquire special importance in modern conditions of European integration processes and universalization of legislation. The purpose of this study was to establish the compliance of the current criminal procedural legislation of Ukraine with generally accepted international standards in the field of ensuring human rights in pre-trial investigation. In jurisprudence, international standards are understood as mandatory minimum requirements generally recognized by the majority of states, rules of conduct in the sphere of ensuring rights, freedoms and legitimate interests, which are fixed at the level of international legislation and are implemented in the national legislation of participating countries. Such standards are embodied through the principles (guidelines) enshrined in the Code of Civil Procedure and some other legal acts. International standards for ensuring human rights in pre-trial investigation include: legality, the right of people to equality before the law and equal legal protection, the prohibition of torture, cruelty and inhuman or degrading treatment or punishment, the right to be notified of the reasons for detention and accusation, the right to be notified of one's rights, the right to freedom and personal integrity, the right to professional legal (legal) assistance, the right to reasonable terms, the right to detention in a place determined by law, the right to respect for personal and family life, the right to property. At the legislative level in Ukraine, international standards for ensuring human rights are fully implemented in the principles (principles) of the criminal process, as well as in some other legal acts. These standards are implemented not only in certain legal restrictions and prohibitions of a personal, property or other nature, but also in granting a number of legal rights. Instead, the number of decisions of the ECtHR that were passed in cases against Ukraine indicates the imperfection of the mechanism of practical implementation of these principles and the implementation of international standards at the stage of pre-trial investigation in criminal proceedings. This study is designed to focus the attention of scientists and practitioners on increasing the effectiveness of their application in Ukraine.

Key words: international standards, pre-trial investigation, criminal proceedings, principles of criminal proceedings, principles of criminal proceedings, principles of general law, procedural principles, human rights, decisions of the ECtHR, violations of human rights, participants in criminal proceedings.

Вступ. Права людини, свободи та законні інтереси є найвищою цінністю демократичної правової держави і закріплені у Конституції України. І, відповідно, усі нормативно-правові акти будь якого рівня (закони, постанови, укази тощо) спрямовані на забезпечення цих прав та інтересів і не мають містити норм, які їх обмежують чи порушують. Це повною мірою відповідає сучасній світоглядній ідеології щодо забезпечення належного рівня захисту прав людини, що стало основним завданням і метою міжнародних організацій, у тому числі і на рівні окремих держав.

На захисті прав і свобод людини стоять норми національних та міжнародних нормативно-правових актів, які містять положення щодо захисту цих прав, зокрема у галузі кримінального права та процесу. Міжнародні правові норми переважно мають рекомендаційний характер, але їх положення мають бути враховані у законодавстві держав, які є учасницями цих нормативно-правових актів і які їх ратифікували.

Обов'язок дотримання у кримінальному провадженні міжнародних правил та положень, поряд із вітчизняними

закріплені у ст. 2 КПК, в якій зазначається, що одним із завдань кримінального процесу є охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження. Це означає, що усі без виключення працівники державних органів, які здійснюють кримінальне провадження (судді, прокурори, слідчий, дізнавач, слідчий суддя), зобов'язані забезпечити права учасників кримінального провадження на всіх його стадіях [1].

Але, незважаючи на те, що забезпечення прав учасників процесу є нормативно закріпленим, а це питання неодноразово ставало предметом досліджень у цій галузі, проблема дотримання прав вказаних осіб досі лишається відкритою. Це пов'язано і з тим, що відбуваються постійні зміни у самому кримінальному процесуальному законодавстві з метою підвищення його ефективності, і із змінами у суспільстві у зв'язку виникненням нових суспільних відносин (і нових кримінальних правопорушень) та введенням воєнного стану в Україні внаслідок повномасштабного вторгнення військ РФ. Тому орієнтація на міжнародне законодавство, впровадження світових стандартів у кримінальне провадження набувають в таких умовах особливого значення.

Аналіз останніх досліджень. Проблема розробки дієвого механізму забезпечення прав людини у кримінальному провадженні не є новою: у теорії кримінального процесуального права цій проблематиці було присвячено досить велику кількість праць. Зокрема, серед таких можна назвати дослідження таких науковців, як В.Д. Адаменко, Р.В. Бараннік, М.В. Вітрук, Ю.М. Грошевий, Г. Колесник, В.М. Корнуков, О.П. Кучинська, П.А. Лупинська, В.Т. Маляренко, Є.Г. Мартинчик, В.В. Назаров, І.Л. Петрухін, М.С. Строгович, В.М. Трофименко, Т.І. Фулей, І.В. Хорт та інші.

Та незважаючи на це, питання ефективності забезпечення прав людини у досудовому розслідуванні у відповідності до міжнародних стандартів потребує подальших досліджень з точки зору удосконалення практичної їх реалізації.

Мета. Враховуючи зазначене вище, метою даного дослідження буде встановлення відповідності норм чинного кримінального процесуального законодавства України загальноприйнятим міжнародним стандартам у сфері забезпечення прав людини у досудовому розслідуванні. У межах поставленої мети будуть вирішені наступні завдання: визначення поняття та сутності міжнародних стандартів забезпечення прав людини у кримінальному провадженні; вивчення системи міжнародних стандартів у кримінальному провадженні; встановлення рівня законодавчого закріплення міжнародних стандартів та практичної реалізації принципів (засад) кримінального провадження щодо забезпечення прав людини на національному рівні.

Виклад основного матеріалу. Усі сфери життєдіяльності людини в окремо взятих країнах врегульовується низкою нормативно-правових актів, які встановлюють порядок відносин між людьми у цих сферах. При цьому усі ці акти ґрунтуються на певних стандартах, які знайшли свій вияв у принципах (загальноправових та спеціальних галузевих). Стосовно України, то загальні принципи закріплені у Конституції України, яка є джерелом усіх інших галузей права. Щодо кримінального провадження, то такі принципи закріплені у Кримінальному процесуальному кодексі.

Є низка міжнародних нормативно-правових актів, положення яких визначають певні керівні засади їх законодавчого регулювання. В умовах євроінтеграції та глобалізації в усіх сферах суспільних відносин, у тому числі і в юриспруденції, національне законодавство переважної більшості країн поступово узгоджується із міжнародними нормативно-правовими актами у цих галузях. Чільне місце серед них займають ті, які забезпечують права учасників процесу у кримінальному провадженні.

Поняття стандартів, у тому числі і міжнародних, у кримінальному та кримінальному процесуальному праві, та і взагалі у юриспруденції чітко не визначено – дослідники акцентують увагу на складності визначення вказаного поняття, оскільки воно є переважно спірним [2]. Науковці пропонують під міжнародними стандартами розуміють угоду про мінімальні вимоги до певного об'єкта регулювання; міжнародні стандарти, що мають обов'язковий, а не рекомендаційний характер, втілюються у нормах-принципах, що закріплюються на рівні законодавства [3]. Також загальновизнані стандарти та принципи у галузі прав людини визначають як визнані більшістю держав, що широко представляють різні соціально-економічні системи та континенти, обов'язкові правила поведінки у сфері забезпечення прав, свобод та законних інтересів, які закріплюють досягнутий рівень розвитку світової спільноти у встановленні правового статусу людини і громадянина [2]. Також під міжнародними стандартами прав людини у кримінальному процесі України розуміють імplementовані у КПК на основі спеціального дозволу, норми міжнародних договорів, що визначають правове становище особи у сфері кримінального процесу, та вимоги, що пред'являються до кримінально-процесуальних механізмів, які забезпечують охорону прав і свобод громадян у кримінальному провадженні [4].

Не заглиблюючись у проблему визначення даного поняття, вважаємо, що в цілому в юриспруденції міжнародні стандарти розуміються як загальновизнані більшістю держав обов'язкові мінімальні вимоги, правила поведінки у сфері забезпечення прав, свобод і законних інтересів, які закріплені на рівні міжнародного законодавства і впроваджуються у національне законодавство країн-учасниць. Втілюються такі стандарти через принципи, на яких ґрунтуються положення і норми відповідних нормативно-правових актів, зокрема, кримінально-процесуальних.

Міжнародні стандарти забезпечення прав людини у кримінальному провадженні закріплені у таких нормативно-правових актах, як Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. (далі – Декларація), Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод (далі – Конвенція) від 4 листопада 1950 р., Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання від 10 грудня 1984 р., Міжнародні пакти «Про громадянські і політичні права» та «Про економічні, соціальні та культурні права» від 16 грудня 1966 р., Факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, Декларація про принципи міжнародного права 1970 р., Кодекс поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку від 17 грудня 1979 р; Звід принципів захисту всіх осіб, які зазнають затримання чи ув'язнення в будь-якій формі, від 9 листопада 1988 року; Мінімальні стандартні правила поводження з ув'язненими, від 30 серпня 1955 р.; Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживання владою від 29 листопада 1985 р.; Базові принципи поводження з ув'язненими від 14 грудня 1990 р.; Мінімальні стандартні правила ООН щодо заходів, не пов'язаних з тюремним ув'язненням («Токійські правила») від 14 грудня 1990 р., Рекомендація № R (80) 11 про утримання під вартою до суду, Рекомендація № R (87) 18 про спрощення процедур кримінального правосуддя та Резолюція (65) 11 про поміщення під варту, прийняті Комітетом Міністрів РЄ в країнах-учасниках.

На національному рівні дотримання цих стандартів забезпечується через принципи (керівні засади). У кримінальному процесуальному праві, яке врегульовує питання забезпечення кримінального провадження та впровадження процесу притягнення до кримінальної відповідальності осіб, винних у вчиненні кримінального правопорушення, і призначення їм покарання, ці керівні засади

чітко визначені у ст.ст. 7–29 КПК України. І саме вони покликані втілювати міжнародні принципи, які закріплюють на законодавчому рівні стандарти щодо забезпечення прав людини. Крім того, є певні напрацювання адвокатів щодо такого спеціалізованого нормативно-правового документу, як Декларація щодо прав людини у кримінальному провадженні [5].

Щодо власне визначення таких стандартів, які мають бути втілені у національне законодавство, то і тут серед науковців немає одностайності. Так, пропонується загальні міжнародні стандарти поділити на групи в залежності від прав, які вони забезпечують: громадянські та політичні права, економічні, соціальні та культурні права, колективні права (В. Завальнюк). Серед них виділяють право на життя; заборону катувань і жорстокого, нелюдського і принижуючого гідність покарання; призначення покарання виключно на підставі закону; право на свободу та особисту безпеку; право на свободу пересування; право на справедливий судовий розгляд; право на повагу приватного та сімейного життя, житла й кореспонденції; право на власність; право на ефективний засіб правового захисту; рівність перед законом [6]. Не вважаючи такий поділ невирішеним, зазначимо, що він видається занадто загальним і таким, що практично повністю повторює положення Конвенції про захист прав людини і Конституції України. До того ж певним чином не співвідносяться із досудовим розслідуванням у кримінальному провадженні право на свободу пересування, недоторканність приватного життя, житла та кореспонденції, оскільки ці права у передбачених законом випадках підлягають обмеженню.

З точки зору інших дослідників (О. Кучинська, Т. Фулей, Р. Бараннік) до міжнародних стандартів кримінального провадження належать такі права: не бути утримуваним у рабстві чи підневільному стані; не піддаватися катуванню або жорстокому, нелюдському чи принижуючому гідність поводженню чи покаранню; на рівність усіх перед законом та на рівний захист закону; на ефективне відновлення в правах компетентним національним судом у випадках порушення основних прав, наданих Конституцією чи законом; на свободу та особисту недоторканність; на справедливий судовий розгляд; на призначення покарання виключно на підставі закону; право на повагу до особистого та сімейного життя; на власність; не бути позбавленим свободи за невиконання будь-якого договірного зобов'язання [2]. Вважаючи таку точку зору в цілому вірною, зауважимо, що перелік таких стандартів є неповним, оскільки не вказані ні право на професійну правову допомогу, ні право на пояснення підстави затримання тощо.

Найбільш повний перелік (можливо навіть занадто деталізований) міжнародних стандартів забезпечення прав суб'єктів кримінального провадження представлений у іноземних джерелах. Відповідно до нього ці стандарти поділяють на три групи, до яких включені ті, передбачені у міжнародних нормативно-правових актах, а саме: стандарти справедливого судового розгляду, куди віднесені переважно загальноправові принципи в цій сфері (рівності, справедливості, незалежності та неупередженості суду тощо); стандарти, які застосовуються під час затримання і на стадії досудового розслідування в межах кримінального судочинства (право на незастосування безпідставного затримання; право на повідомлення про причини затримання і обвинувачення; право на повідомлення про свої права; право на професійну юридичну допомогу; право на достатній час для підготовки захисту; право не утримуватись інкомунікадо (без доступу до зовнішнього світу); право оскаржувати правомірність затримання; право на розумні строки досудового розслідування; право на тримання під вартою в місці, визначеному законом; право на гуманне поводження і свободу від катувань під час тримання під вартою); стандарти, які застосовуються під час

судового розгляду (справедливість, публічність, презумпція невинуватості, доступ до інформації, рівність перед законом, не свідчити проти себе тощо) [4]. У межах, окреслених в даному дослідженні, розглянемо деякі стандарти, включені у другу групу визначених міжнародних стандартів, які стосуються саме стадії досудового розслідування з точки зору встановлення відповідності між ними і нормами КПК України та інших нормативно-правових актів, а також і деякі інші стандарти, як є загальноправовими.

Варто також зазначити, що на думку окремих вчених у міжнародному праві щодо здійснення досудового розслідування у кримінальному провадженні існують саме стандарти обмежень прав і свобод, як втім не можуть встановлюватися державами на свій розсуд. Такі обмеження мають встановлюватися у відповідності до міжнародних нормативно-правових актів, учасниками яких вона є [7]. Ми не можемо підтримати цю думку, оскільки не всі стандарти, що втілюються у принципи, у кримінальному провадженні пов'язані із обмеженнями прав і свобод, а навпаки – надають їх і гарантують (наприклад, права знати причину затримання, бути повідомленим про свої права, не свідчити проти себе і своїх близьких та родичів тощо).

Щодо законодавчого забезпечення законності у досудовому розслідуванні, то такої прямої вказівки на дотримання цього принципу саме на цій стадії кримінального провадження немає, але все ж цей стандарт закріплений у ст. 7 Конвенції і як принцип втілений у ст. 19, 68 та 129 Конституції України та ст. 9 КПК України. Право рівності людей перед законом та рівного законного захисту передбачене у ст. 2 та ст. 7 загальної декларації, ст. 13-14 Конвенції та ст. 26 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права і втілюється у принципі рівності у ст. 21 Конституції та ст. 10 КПК України. Прямо закріплено у ст. 5 Декларації, ст. 3 Конвенції, у більшості норм «Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання» заборона на застосування катувань, жорстокості та нелюдського чи принижуючого поводження чи покарання, яка передбачена у ст. 28 Конституції та ст. 11 КПК України. Право на повідомлення про причини затримання і обвинувачення опосередковано закріплені у ст. 9 Декларації, ч. 2 ст. 5 Конвенції, і втілені у положеннях ст. 213 КПК та ст. 31 Закону України «Про національну поліцію» 2015 р., а також у праві на повідомлення про свої права, передбаченому у ч. 3 ст. 29 Конституції та ст. 18, ч. 3 ст. 42, ст. 56 КПК. Попередній принцип (засада) є специфічним процесуальним втіленням більш місткого, загального стандарту – право на свободу та особисту недоторканність, який передбачений у ст. 5 Конвенції і закріплений у ст. 29 Конституції України та ст. 12 КПК. Такий стандарт, як право на професійну правничу (юридичну) допомогу міститься у ст. 13 Конвенції та у Міжнародному пакті про громадянські і політичні права і реалізовано у такій процесуальній засаді, як право на захист (ст. 20 КПК). Так само закріплені у міжнародних нормативно-правових актах право на розумні строки, у тому числі і досудового розслідування (ч. 3 ст. 5 і ст. 6 Конвенції), право на тримання під вартою в місці, визначеному законом (ч. 4 ст. 5 Конвенції), право на повагу до особистого та сімейного життя (ст. 12 Декларації, ст. 8 Конвенції), право на власність (ст. 17 Декларації) і реалізовані у процесуальних принципах (засадах), закріплених у ст. 28, ст. 12, ст. 15, ст. 16 КПК України відповідно. Переважна більшість із цих стандартів також закріплена у Мінімальних стандартних правилах поводження з ув'язненими від 30 серпня 1955 р. (цей документ регулює також і поводженні із особами, щодо яких здійснюється розслідування) та інших міжнародних нормативно-правових актах, які були вказані у даному дослідженні.

Таким чином, виходячи із зазначеного вище, міжнародні стандарти захисту прав людини повною мірою втілені у нормах КПК та інших відповідних нормативно-правових актах України. Але на практиці виявляється, що дотримання прав людини у кримінальному провадженні знаходиться на досить низькому рівні. Про це свідчать рішення ЄСПЛ щодо порушення прав українців у кримінальному провадженні. Так за 2019–2024 роки було прийнято 65 рішень щодо неналежного провадження з боку представників держави та відсутності ефективного розслідування (ч. 1 ст. 3 Конвенції), 139 рішень щодо неналежних умов тримання під вартою (ч. 2 ст. 3 Конвенції), 241 рішень щодо порушень права на свободу та особисту недоторканність (ст. 5 Конвенції), 58 рішень щодо порушення права на повагу до приватного та особистого життя (ст. 8 Конвенції), 256 рішень щодо порушення права на ефективний засіб юридичного захисту (ст. 13 Конвенції) [8]. При цьому, відзначимо, що у вказаний період було прийнято переважно більшість вказаних рішень, і така статистика є невтішною.

Висновки. Проведене вище дослідження дозволяє оцінити ступінь врахування міжнародних стандартів забезпечення прав людини у досудовому провадженні. На законодавчому рівні в Україні достатньо повному

обсязі реалізовані міжнародні стандарти забезпечення прав людини у засадах (принципах) кримінального процесу в КПК, а також у деяких інших нормативно-правових актах (Законах України «Про адвокатуру», «Про національну поліцію», «Про судоустрій і статус суддів» та інших). Ці стандарти реалізуються не лише у певних законних обмеженнях та заборонах особистого, майнового чи іншого характеру (обмеження свободи пересування, вільного обрання місця проживання, вилучення чи унеможливлення користуватися певним майном, тощо), але і у наданні низки законних прав (право на професійну юридичну допомогу, право на захист у кримінальному провадженні, право на інформацію, тощо). Натомість кількість рішень ЄСПЛ, що були ухвалені у справах проти України свідчить про недосконалість механізму практичної реалізації цих принципів і втілення міжнародних стандартів на стадії досудового розслідування у кримінальному провадженні.

Дане дослідження покликане зосередити увагу науковців і практиків на недосконалості практичної реалізації засад (принципів) кримінального провадження, що є втіленням міжнародних стандартів у сфері захисту прав людини, і спрямувати подальші наукові пошуки на підвищення ефективності їх застосування в Україні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сидоренко Д.В. Сутність, форми та структурні елементи механізму забезпечення прав учасників кримінального провадження. *Юридичний науковий електронний журнал*. 12/2022. URL: http://sej.org.ua/12_2022/108.pdf
2. Кучинська О. П., Фулей Т. І., Бараннік Р. В. Принципи кримінального провадження у світлі практики Європейського суду з прав людини : монографія . Ніжин : ТОВ «Видавництво «АспектПоліграф»», 2013. 228 с. URL: https://nsj.gov.ua/files/1397569500%D0%BF%D1%80%D0%B8%D0%BD%D1%86%D0%B8%D0%BF%D0%B8_%D0%BA%D1%80%D0%B8%D0%BC_%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B2.pdf
3. Ландіна А.В., Лисенко О.М. Міжнародні стандарти призначення покарання спеціальному суб'єкту злочину. *Правова держава*. Випуск 31. Київ: Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України, 2020. DOI: 10.33663/0869-2491-2020-31-380-388
4. Кучинська О., Циганюк Ю. Система міжнародних стандартів прав людини у кримінальному процесі України. *Право України*. DOI: 10.33498/loi-2019-09-050
5. *Адвокатура України*. Декларація щодо захисту прав людини у кримінальному провадженні. URL: <https://unba.org.ua/assets/uploads/news/post-rejis/2015.06.24-official-presentation-dekl.pdf>
6. Дрозд В. Запровадження міжнародно-правових стандартів захисту прав людини в світлі реформування кримінального процесуального законодавства. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Є.О. Дідоренка*. 2017. 4. С. 58–68.
7. Назаров В.В. Реалізація міжнародних критеріїв обмеження конституційних прав людини у кримінальному процесі України. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2010, 2 (49). URL: <https://goal-int.org/realizaciya-mizhnarodnix-kriteriiv-obmezheniya-konstitucijnix-prav-lyudini-u-kriminalnomu-procesi-ukraini/>
8. Рішення щодо України, винесені Європейським судом з прав людини. URL: <https://minjust.gov.ua/m/rishennya-schodo-ukraini-vineseni-evropeyskim-sudom-z-prav-lyudini>